

Рис. 2. Графічна реконструкція резиденції Данила Романовича в Холмі (етап побудови на 1237-1241 рр.) за матеріалами досліджень А.Буко, С.Голуба, Т.Дзеньковського у 2010-2012 рр. Рис.М.Сірого, В.Петрика.

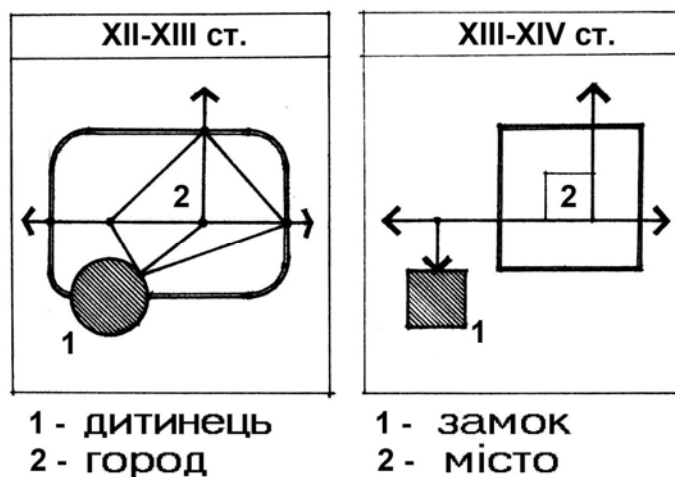

Рис.3. Трансформація містобудівної системи "города" в "місто".

УДК (477)«15»

А.Блануца

УКРАЇНСЬКІ КНЯЗІВСЬКО-ШЛЯХЕТСЬКІ РОДИ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ «УКРАЇННИМИ» ПРИКОРДОННИМИ МІСТАМИ/ЗАМКАМИ У РАННІЙ НОВИЙ ЧАС

У статті аналізується роль українських князів та шляхти в управлінні «українними» містами/замками у ранній Новий час.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, міське самоврядування, князі, шляхта, міські урядники.

In the article the role of the Ukrainian princes and gentry is analysed in a management «ukrainnimi» cities/castles in early Modern time.

Keywords: Grand duchy of Lithuanian, city self-government, princes, gentry, city «uryadnyku».

Українські, а за ранньомодерною термінологією оригінальних документів побутувало визначення «українні», «окраїнні», прикордонні міста/замки складали важливу систему укріплень та оборони південних/«українних» рубежів Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) від часу входження українських земель до його складу й до середини XVI ст., коли вони були включені до новоствореної унійної держави – Речі Посполитої.

Прикордонні «українні» міста/замки у територіально-адміністративній та управлінській системі властей ВКЛ, окрім притаманних усім українським містам, мали свої специфічні, пов'язані насамперед з порубіжним статусом, ознаки. Вони входили у систему укріплень південних кордонів ВКЛ, яка складалася, власне, з двох оборонних ліній. Перша включала замки, такі як Канів, Черкаси, Звенигород, Брацлав та Вінницю, що проходили по Південній Київщині та Східному Поділлі. Сюди ж можна включити Чорнобильський та Овруцький замки. Канівський та Черкаський замки мали створити заслін татарським походам, що скеровувалися у напрямку до Вільни, столиці ВКЛ. Замки ж у Звенигороді, Брацлаві та Вінниці – унеможливити просування татар на Волинь і Червону Русь. Другу оборонну лінію складали замки в Острі, Любечі, Києві, Житомирі, Кременці, Луцьку та Володимирі. Проте і ці укріплення татари не раз долали на своєму шляху, а часто просто їх оминали, бо вони були менш вдало розташовані з точки зору географії татарських нападів¹. Тому ці замки більше відігравали роль порятунку населення навколишніх поселень під час чергових татарських вторгнень².

Маючи важливе значення для центральної влади з огляду на постійну загрозу від кочовиків на південних кордонах ВКЛ литовські володарі намагалися вирішити проблему обороноздатності шляхом покладення таких функцій на місцеве населення. Така

¹ Кулаковський П. Роль князя Костянтина Острозького в організації оборони південних рубежів Великого князівства Литовського у першій половині XVI ст. // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. – К., 2012. – Т. II / у друці.

² Ворончук І.О. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. – К., 2012. – С. 576–603.

політика була результатом браку державних фінансів та ресурсів для здійснення широкомасштабних заходів оборони своїх кордонів. Тож неабияке значення у цих умовах набував інститут староства/намісництва у ВКЛ, особливо у прикордонних замках, тобто укріплених містах на українських землях ВКЛ, адже татарські походи та методичні вилазки досягли навіть і білоруських та литовських земель ВКЛ. Тому великі князі литовські призначали старостами чи намісниками впливових та здібних до воєнної справи у регіоні шляхтичів-адміністраторів, яким надавалися широкі повноваження на ввірені їм території, що прилягали до того чи іншого замку. Нерідко такими старостами були особи не лише шляхетського походження, а й князівського. До того ж багатьох з них дослідники пов'язують із першими козацькими ватажками³.

Як вже зазначалося, на уряд старости/намісника призначалася особа шляхетського походження за рішенням великого князя литовського, яке оформлялося відповідним привілеєм. Кілька прикладів таких документів. Так, 23 грудня 1507 р. Сигізмунд I Старий видав у Мельнику привілей пану Федору Янушевичу на Володимирське староство з містечком Літовижем і монастирем Святого Спаса, а також всіма волостями в сумі одна тисяча золотих польських до живота⁴. Через хворобу та передчасну смерть Ф. Янушевич протримався на даному уряді недовго, бо вже 26 травня 1508 р. великий князь литовський своїм привілеєм надав кн. Андрію Олександровичу Сангушку замок і місто Володимир з всіма волостями до сплати однієї тисячі золотих польських, сплативши спочатку таку суму дружині покійного пана Федора Янушевича⁵. Так як Володимирський замок відносився до другої лінії оборони й був у більш безпечній зоні, тому місцеві намісники мусили з усіх замкових доходів сплачувати до господарської скарбниці певну грошову суму, що не практикувалося у замках першої оборонної лінії, де всі замкові прибутки йшли на забезпечення оборонних функцій.

Тож які повноваження отримували староста/намісник від верховного правителя ВКЛ щодо ввіреного йому замку й населення. По-перше, він був представником великого князя на місці, від імені володаря здійснював керівництво по обороні та життєдіяльності замку й навколишньої території, що до нього прилягала. Це виражається, зокрема, в наданні місцевому нобілітету землі й маєностей за несення прикордонної служби. Документально такі дії зафіксовані у підтверджувальних документах великих князів литовських, якими вони засвідчували правочинність земельних пожалувань старост/намісників. Наприклад, 30 серпнем 1507 р. датований підтвердний лист Сигізмунда I Старого зем'янину Брацлавського повіту Семену Кішці на селища Ханів, Ошитків, Ошкокове, Пальчикове та озеро Удеч у Брацлавському повіті вічним правом. Підставою для підтвердження селищ стали надачі листи Казимира та Олександра Ягеллончика, а також брацлавського намісника кн. Михайла Васильовича Чорторийського⁶. 12 березня 1536 р. Сигізмунд I Старий своїм листом підтвердив Грицьку Олексівичу право на володіння сільцем Новоселицею у Вінницькому повіті, записаного йому черкаським і канівським старостою Остафієм Дашковичем вічним правом⁷. Очевидно, що у час, коли Грицько Олексівич отримав указане село у власність Остафій Дашкович тимчасово поєднував уряди канівського і черкаського старости з вінницьким.

У 20-х роках XVI ст. активно фігурує в актах Литовської метрики овруцький намісник пан Михайло Халецький. Так, 10 жовтня 1522 р. він за наказом Сигізмунда I Старого надав Довмату Сремесвичу пусту землю в Овруцькому повіті⁸, а 7 жовтня 1524 р. також за наказом великого князя литовського надав овруцькому зем'янину Федку Омеляновичу Вешняку пусту землю і пусте Зенківське двориче в Овручі⁹. Розпорядчим листом від 16 вересня 1523 р. Сигізмунд I Старий наказував овруцькому наміснику ув'язати господарського слугу Федка Омеляновича у пусту путну Волненницьку землю і пусте двориче в Овручі¹⁰. Як бачимо, у цьому випадку на намісника покладалася функція виконання наказів та розпоряджень верховного правителя.

Подібні розпорядження й накази великого князя литовського адресувалися й іншим старостам/намісникам. Наприклад, документально зафіксовані розпорядження Сигізмунда I Старого (Вільно. – 23.11.1522 р.) до чорнобильського намісника пана Михайла Павші з наказом надати Матвію Заморенку путного чоловіка Мартина Зеньковича із його землею у Чорнобильському повіті¹¹; (Краків. – 08.01.1523 р.) до луцького старости кн. Федора Михайловича Чорторийського з наказом надати брацлавському зем'янину Івашку Красносільському село у Луцькому повіті, замість наданого раніше, проте так і не отриманого села Свинюхи¹²; (Краків. – 01.02.1524 р.) до луцького ж старости з наказом надати луцькому пушкарю Петру Скуйбіді пусту Кречківську ділянку землі у Луцьку, в передмісті на Гнідаві¹³; (Краків. – 17.03.1524 р.) до кременецького намісника пана Якуба Монтовтовича з наказом ув'язати господарського дворянина Василя Семеновича Нечая у чотири пустих дворича у селі Супуніві у Кременецькому повіті¹⁴.

Литовські правителі практикували переведення талановитих старост-адміністраторів з одного староства на інше, вочевидь, для покращення ситуації обороноздатності на більш небезпечних ділянках кордону. Прикладом цього може слугувати діяльність низки старост/намісників. Зокрема, Семен Федорович (Сенко, Щасний) Полозович упродовж 1501–1503 рр. обіймав уряд черкаського старости, а після 1507 р. вже фігурує в якості овруцького намісника. У жовтні 1507 р. він отримав підтвердження Сигізмунда I Старого на володіння селом Жуховичі в Мозирському повіті вічним правом згідно з привілеєм великого князя литовського Олександра Ягеллончика¹⁵. Після смерті черкаського старости кн. Василя Дашковича, свого наступника по уряді, у 1508 р. Сенко Полозович виклопотав привілей у Сигізмунда I Старого на масток Гостомляни в Київському повіті, Ставок у Житомирському повіті, Глядковоці в Овруцькому повіті, яким володів В. Дашкович, які раніше були відібраних від князів Глинських за спробу державного перевороту. Указані маєності С. Полозович отримав на правах вотчинного володіння¹⁶. Наступного року він отримав великокнязівський привілей на мастки кн. Василя Нікольського: Котчин або Деречин, а також інші частини вже згадуваних володінь Гостомль у Київському повіті, Ставок у Житомирському повіті та Глядковоці в Овруцькому повіті вічним правом¹⁷.

Ставши овруцьким намісником, С. Полозович ініціював реформування системи повинностей овруцьких міщан, які зобов'язувалися утримувати сторожу від татар, яка насправді ними кілька років не забезпечувалася. Тому новий намісник попросив у Сигізмунда I Старого перенести сторожову повинність на себе, беручи й використовуючи на ці цілі кошти зі сплати податків з овруцьких корчем¹⁸. Згодом (1516 р.) він отримав підтвердний лист Сигізмунда I Старого на пусту землю Лемешівщину на

³ Блануца А. Князівська родина Ружинських // Волонтер. – 2012. – №4; Ворончук І. Родовід князів Ружинських: відоме і невідоме (доповнення і уточнення за матеріалами городських і земських актів Волині XVI – початку XVII ст.) // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Збірник наукових праць. – Луцьк, 2004; Черкас Б. Остафій Дашкович – черкаський і канівський староста XVI ст. // Український історичний журнал. – 2002. – №1; Його ж. Один з перших козацьких «гетьманів» Семен Полозович. // Запорозька Старовина. – В. 3. – Запоріжжя, 2005; Його ж. Семен Полозович // Полководці Війська Запорозького. – Кн. 2. – К., 2004; Його ж. Черкас Б. Остафій Дашкович // Полководці Війська Запорозького. – Кн. 2. – К., 2004; Прикордонний староста Семен Полозович // Український історичний збірник. – К., Інститут історії України. – 2004. – Вип. 7; Яковлів А. Намісники, державці і старости господарського замку Черкаського в кінці XV і в XVI вв. – К., 1907; Його ж. Бунт черкасцевь і каневцевь вь 1536 году // Україна. – Рік 1-й. – Т. 1. – К., 1907.

⁴ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514): Užrašymų knyga 8. / Parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius. – Vilnius, 1995. – P. 243–244.

⁵ LM 8. – P. 256–257.

⁶ LM 8. – P. 217.

⁷ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 17. – Л. 612–613.

⁸ Lietuvos Metrika. Кн. 12 (1522–1529): Užrašymų knyga 12. / Parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis. – Vilnius, 2001. – P. 158.

⁹ LM 12. – P. 333.

¹⁰ LM 12. – P. 247–248.

¹¹ LM 12. – P. 171.

¹² LM 12. – P. 200.

¹³ LM 12. – P. 277–278.

¹⁴ LM 12. – P. 291.

¹⁵ LM 8. – P. 223–224.

¹⁶ LM 8. – P. 252.

¹⁷ LM 8. – P. 315–316.

¹⁸ Черкас Б. Семен Полозович // Полководці Війська Запорозького. – Кн. 2. – К., 2004. – С. 9.

р. Прип'яті у Білосороцькій волості Київського повіту, данину київського воєводи пана Андрія Немировича, вічним правом¹⁹. У 20-х роках XVI ст. він отримав повноваження відновлення містечка Річиці на Мозирщині поблизу своїх родових володінь, досить небезпечному регіоні, де часто навідувалися не лише татарські загони, а й московські війська. На схилі своїх літ (1529 р.) за військові заслуги С. Полозович отримав відновлену ним Річицю у пожиттєве володіння²⁰.

Часто після врядування на прикордонних замках достойні представники нобілітету у винагороду отримували значні земельні володіння або ж підвищення у владних структурах ВКЛ. Наприклад, після трирічного старостування у Черкаському замку (з 1508 по 1511 рр.) кн. Тимофій Іванович Капуста у 1511 р. отримав привілей Сигізмунда I Старого на села Малевичі, Хишине, Біловежі і Радомль у Київському повіті вічним правом²¹. У цьому ж році великий князь литовський своїм листом підтвердив кременецькому наміснику Якубу Монттовичу право на маєтки Млинове (данина господаря) і Пскулове (купівля) у Луцькому повіті вічним правом²². У квітні 1524 р. господар пожалував пані Михайлової Павшинії Людмили маєтки Дорогин, Клещевичі і Кацовичі у Київському повіті вічним правом, що перейшли їй по смерті чоловіка, вже згаданого мною чорнобильського старости²³.

Ще один черкаський староста пан Андрій Якубович Немирович (1511–1514 рр.), котрий змінив на цьому уряді кн. Т.І. Капусту, посів уряд київського воєводи. І вже у якості намісника Київської землі він у 1532 р. виконував доручення Сигізмунда I Старого, сутність якого полягала у тому, щоб надати кн. Дмитру Романовичу Віденському маєтності у Київському повіті: Ухобне, Углядковичі, Білий Берег, Виточів, Мартиновичі, Хвойники, Острі Лядовичі, Новосілки та двір з пустовщинами у Києві, успадковані від тестя Семена Полозовича за правом близькості²⁴.

Ще наприкінці XV ст. черкаський старостою був кн. Богдан Федорович Глинський, котрий заклав початки стрімкої політичної кар'єри своїх нащадків. Вони ж на початку XVI ст. здійснили спробу державного перевороту, який виявився невдалим. Унаслідок цього Сигізмунд I Старий позбавив всіх привілеїв та маєтностей князів Глинських у ВКЛ. Тому всі їхні володіння у результаті кількох років були роздані господарським служебникам. Зокрема, у 1508 р. Сигізмунд I Старий надав кн. Федору Корецькому село Сушани в Олевську у Київському повіті, відібраного у кн. Івана Глинського²⁵, а вже наступного року своїм привілеєм пожалував Андрія та Дмитра Івашенцовичів маєтками кн. Івана Глинського: Рют Новий і Старий, Тоганів, Очків, Новосілиці, Костомирів та села і селища Кам'яне, Опачичин, Мухойдовичі, Кобановичі, Максимовичі, Загальці, Скубричі, Жерове, Копилове, Новостав, Совку, Воронине, Борисів у Київському повіті, а також двір у Києві та двір в Овручі вічним правом²⁶.

Упродовж XVI ст. низку намісницьких урядів у ВКЛ обіймали представники князівського роду Сангушків. Так, володимирський старостою по чергово були кн. Андрій Олександрович (1508–1531 рр.); перед ним був кременецьким намісником (1498–1502 рр.), брацлавським та вінницьким намісником (1500–1507 рр.) та його син кн. Федір Андрійович (1531–1547/48 рр.); з 1544 р. додатково обійняв уряд брацлавського та вінницького старости Сангушковичі. Перший у 1509 р. отримав привілей Сигізмунда I Старого на людей Кричевичів у Хмельницькій волості в Луцькому повіті до «лепшого опатрєнья»²⁷. Його син кілька разів організував оборону Володимирського замку від татарських нападів, а також виконував земельні розпорядження Сигізмунда I Старого. Так, 10 жовтня 1527 р. кн. Федір Андрійович Сангушкович отримав лист великого князя литовського з наказом надати волинським зем'янам Івашку Русину і Федору Оношковичу маєтності пана Івана Хребтовича: дворище у Літогоді і Горсоновському ставі, Чорниці, Четвертню, Портське, Копили, Суск, Годомичі та Смердин за правом близькості²⁸.

За заслуги перед господарем володимирський староста отримав привілей (Петриків. – 18.12.1527 р.) на спадкові маєтності пана Івана Хребтовича: дві частин села Портська і Підлозці до часу повернення великого князя литовського [11, р. 256]. А шляхом купівель (1533.08.12. – Вільнюс. Підтверджувальний лист Сигізмунда I Старого володимирському старості кн. Федору Андрійовичу Сангушковичу на куплений у волинського зем'янина Василя Федоровича Юнкевича маєток Обиніж вічним правом²⁹; 1533.09.10. – Вільнюс. Підтвердний лист Сигізмунда I Старого володимирському старості кн. Федору Андрійовичу Сангушковичу на куплений в Івана та Олехна Богдановичів Княгининських маєток Холопани вічним правом³⁰ та ін.), а також будучи єдиним спадкоємцем маєтностей свого батька, кн. Ф.А. Сангушкович став засновником несухойзько-локацької лінії Сангушків.

Другий син кн. А.О. Сангушковича кн. Роман Андрійович Сангушкович протягом року (з 1516 по 1517 рр.) урядував у Брацлавському і Вінницькому замку. 26 січня 1516 р. він отримав привілей Сигізмунда I Старого на замки Брацлав, Вінницю та Звенигород, наданих у держання до живота³¹ (у по життєве володіння – А.Б.). Кількома днями раніше (23 січня) кн. Р.А. Сангушкович отримав підтвердний лист Сигізмунда I Старого на двір Турійськ і села Болбли, Соловичі і Сільце у Володимирському повіті, господарську данину, вічним правом³². Утім його урядницька кар'єра вже у 1517 р. скінчилася у результаті передчасної смерті.

Упродовж 1542–1559 рр. уряд луцького старости посідав представник іншої лінії князів Сангушків – кн. Андрій Михайлович Сангушкович. Він у червні 1546 р. отримав лист-розпорядження Сигізмунда II Августа з наказом ув'язати угорців Матея і Степана Сербинів в маєток Старішеве у селі Головбях Луцького повіту «на поживене» до волі і ласки господарської³³.

У період судово-адміністративних реформ у ВКЛ уряд луцького старости обіймав кн. Богуш Корецький. Він упродовж 1561–1567 рр. сформував урядницький клан при Луцькому замку³⁴.

У 60-ті роки XVI ст. у Чорнобильському замку старостував пан Філон Кміта. Він 29 березня 1566 р. отримав привілей Сигізмунда II Августа на Чорнобиль та на селища Кубелине і Левківці в Овруцькому повіті, надані в обмін за маєтки Літин, Полтевичі, Солаші та двір у Вінниці у Вінницькому повіті, вічним правом³⁵. Того ж дня великий князь литовський наказав брацлавському каштеляну кн. Андрію Тимофійовичу Капусті ввести у володіння п. Філона Кміту Чорнобилем та згаданими у попередньому листі маєтностями вічним правом³⁶. Уже влітку 1568 р. чорнобильський староста виклопотав у господаря підтверджувальний лист на маєток Матейківщину у Київському воєводстві вічним правом³⁷.

У цей же період кременецьке староство очолював кн. Микола Андрійович Збаразький. Він, зокрема, 25 червня 1564 р. отримав розпорядчий лист Сигізмунда II Августа з наказом надати і посприяти ув'язати господарського служебника Мартина Харлинського у землі і люди в селі Осниках Кременецького повіту на умовах «хлебокормлення»³⁸. Зі змісту одного із документів

¹⁹ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518): Užrašymų knyga 9. / Parengė Krzysztof Pietkiewicz. – Vilnius, 2003. – P. 316–317.

²⁰ Черкас Б. Семен Полозович... – С. 10–12.

²¹ LM 8. – P. 435–436.

²² LM 9. – P. 112.

²³ LM 12. – P. 295–296.

²⁴ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 17. – Л. 251 об.–252.

²⁵ LM 8. – P. 266.

²⁶ LM 8. – P. 320.

²⁷ LM 8. – P. 338–339.

²⁸ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529): Užrašymų knyga 14. Parengė L. Karalius, D. Antanavičius. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008. – P. 255.

²⁹ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 17. – Л. 480–481 об.

³⁰ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 17. – Л. 490 об.–491 об.

³¹ LM 9. – P. 214–215.

³² LM 9. – P. 175.

³³ Метрыка Вялікага Княства Літоўскага: Кніга 30 (1480–1546). Кніга запісаў 30 (копія канца XVI ст.) / Падрыхтаваў В. Мянжынскі. – Мінск: Беларуская навука, 2008. – С. 175–176.

³⁴ Поліщук В. Урядницький клан луцького старости князя Богуша Корецького (на прикладі Луцького замкового уряду 1561–1567 рр.) // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ, Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8–9. – С. 266–298.

³⁵ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 49. – Л. 4 об.–5; Ед. хр. 50. – Л. 51–52.

³⁶ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 49. – Л. 52–52 об.

³⁷ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 50. – Л. 194–195.

³⁸ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 266. – Л. 185 об.–186.

ЛМ дізнаємося про склад кременецького замкового уряду. Так, 10 березнем 1564 р. датується підтверджувальний лист Сигізмунда II Августа *кремонецькому підстарості* (виділено мною – А.Б.) Олексію Білецькому на куплений ним у кременецьких зем'ян Григорія і Перфа Івановичів Василевських за 135 кіп грошей литовських масток Молодків на ленному праві³⁹. Як бачимо до складу замкового уряду окрім старости входив також і його помічник – підстароста.

А які ж ще урядники входили до структури замкового уряду і як організаційно функціонував замковий уряд старости/намісника? За визначенням В. Поліщука «замкові уряди – це інститут великокнязівських намісників, що діяли в межах повітів як територіальної організації бояр-шляхти» й далі «це інститут регіонального управління в станovo-територіальному суспільстві, яке творилося на землях Русі у складі Великого князівства Литовського»⁴⁰.

У документах Литовської метрики практично не зустрічається інформація про склад уряду старости/намісника. Її можна почерпнути із замкових книг, які були продуктом замкового діловодства. Утім, до наших днів таких книг збереглося дуже мало й переважно у фрагментах. За даними В. Поліщука, до складу Луцького замкового уряду часів старостування кн. Богуша Федоровича Корецького (1561–1567 рр.) входили: власне староста, справця староства (почергово кн. Матвій Восильович Четвертинський, Загорвський Петро Богданович, Русин Андрій Іванович, також був і підстаростою), підстароста (почергово Сова Борис Іванович, Хом'як Петро Іванович), писар (почергово Дешковський Василь Васильович, Хребтович Богуринський Іван Іванович, Хом'як Гурін Маскович, Русин Федір Іванович), ворітний (почергово Красовський Войтех, Костевич Василь) та дяк/підписок (Грушович Григорій). До замкового уряду також входили слуги-вижі, які виконували допоміжні слідчі функції. Їх мав кожен з перерахованих урядників⁴¹. Тож чисельно замковий уряд складався з чотирьох постійних урядників на чолі із старостою та кількадесят вижив, котрі виконували допоміжні функції відповідно до їхньої затребуваності у той чи інший час.

Подібні склади замкових урядів по аналогії з Луцьким замковим урядом функціонували в інших хамках другої оборонної лінії, що проблематично через брак джерел можна з впевненістю говорити про замки першої оборонної лінії. Цілком очевидно, що новопризначений староста/намісник сам на власний розсуд формував склад та персонал замкового уряду. Тож у замках першої оборонної лінії старости, вочевидь, керувались подібним принципом, бо в умовах постійної воєнної загрози їм потрібно було покладатися на довірених урядників. Саме їм прикордонні старости жалували певні землі й маєності як аванс або у винагороду за службу.

Насамкінець зазначу, що «українні» прикордонні міста/замки, їх специфіка, система управління та значення у подальшому розвитку українського порубіжжя потребують подальших наукових пошуків та досліджень. Буду у силу своїх можливостей у наступних випусках альманаху висвітлювати окремі сюжети міст/замків українського прикордоння раннього Нового часу, частково підняті у цій публікації.

УДК 002.2:02(477)

І.Альмес

РУКОПИСНІ КНИГИ У КРЕХІВСЬКОМУ МОНАСТІРІ В XVII–XVIII СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІНВЕНТАРНИХ ОПИСІВ)

У статті, на прикладі одного з монастирів, розглянуто місце рукописних книг в складі монастирських книгозбірень на українських землях в ранньомодерний час. На основі інвентарних описів, проаналізовано кількісні зміни складу рукописної колекції Крехівського монастиря впродовж XVII–XVIII ст. Здійснено загальний огляд тематичного складу манускриптів даної обителі.

Ключові слова: Крехівський монастир, монастирська книгозбірня, інвентарні описи, рукописні книги, богослужбові книги, патристична література.

In this article, the importance of the manuscripts in the monastic libraries on Ukrainian lands in early modern period is regarded for example of one of the monasteries. The number of the manuscript collection in Krechiv monastery during XVII–XVIII centuries is reconstructed based on the inventories. Also an overall review of the thematic structure of the manuscripts of this monastery have been made.

Keywords: Krechiv monastery, the monastic library, the monastic inventories, the manuscripts, liturgical books, patristic literature.

В період середньовіччя та ранньомодерний час важливими центрами книжності були монастирі. В них не лише зберігались манускрипти чи стародруки, але часто обителі були осередками створення рукописів (скрипторіями) чи видавництва друків. Період кінця XVI – першої половини XVII ст. вважається часом розквіту рукописної книжкової культури на українських землях [1, с. 591; 5]. Натомість у другій половині XVII–XVIII ст. однією зі змін в книжковому складі православних та унійних монастирів на українських землях було поступове зменшення частки рукописних книг, подекуди до майже цілковитої заміни її стародруками.

Прийнято вважати, що рукописи становили «основу частину фонду» монастирських книгозбірень на українських землях в ранньомодерний час [1, с. 603]. Важливо не лише більш конкретно з'ясувати яку частку монастирських книгозбірень становили рукописні книги, але і простежити як кількість та тематика манускриптів змінювалась в складі конкретної монастирської книгозбірні впродовж XVII–XVIII ст. Це дозволить з'ясувати наскільки чисельно та тематично змінювались (поповнювались, втрачали) рукописні колекції монастирських книгозбірень у XVIII ст., період значного поширення друкованої книги. Крім того, дізнатись якою тематикою рукописних книг поповнювалось певне книжкове зібрання, що свідчить про нестачу відповідних творів у друках, читацькі інтереси ценців. Збереженість інвентарних описів за період XVII–XVIII ст. дозволяє проаналізувати такі зміни на прикладі Крехівської обителі.

Крехівський монастир Преображення Господнього, заснований в 1610-х роках, у XVII ст. був одним із найбільш знаних православних чернечих осередків на теренах Львівської єпархії. Натомість у XVIII ст., після переходу на унію, став важливим центром василіанського чернецтва. Разом зі заснуванням обителі розпочалося формування її книжкового зібрання, яке в другій третині XVII ст. налічувало близько сотні книг [6, арк. 3 зв.-4], та було великим у порівнянні з іншими тогочасними монастирськими бібліотеками [1, с. 604]. Натомість в останній чверті XVIII ст. – це вже зібрання чисельністю понад пів тисячі стародруків та рукописів [11, арк. 58–65 зв.]; бібліотека із середніми кількісними показниками у порівнянні із тогочасними книжковими збірками інших чернечих орденів на українських землях Речі Посполитої [21, с. 50].

До сьогодні книгозбірня Крехівського монастиря загалом, в тому числі і ранньомодерного часу, не збереглася як цілісний книжковий фонд. Незважаючи на те, що частина рукописних книг з даної обителі знаходиться сьогодні в архівних збірках Львова, зокрема у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаніка [13, с. 58, 76, 195–196, 216, 235, 324, 332, 343, 353], проте це лише незначна частина книгозбірні з періоду XVII–XVIII ст. Цілісне уявлення про кількісний та тематичний склад, в тому числі і щодо рукописної колекції, можна отримати на основі інвентарних описів монастирів. В даних джерелах містяться окрім описів церков та господарства монастиря загалом, записи про церковні (богослужбові), та, якщо були, бібліотечні книги обителі [19, с. 265]. Відомо щонайменше про вісім збережених до сьогодні інвентарних описів Крехівського монастиря ранньомодерного часу: другої третини XVII ст. [6, арк. 3–4], 1739 р. [7, арк. 2 зв.-5], 1755 р. [8, арк. 5, 6 зв., 7–8.], 1759 р. [9, арк. 6 зв., 9 зв.-12], 1766 р. [10, арк. 8 зв., 16 зв., 20 зв.-22 зв.], 1771 р. [11, арк. 9 зв.-10, 23 зв.-27], 1777 р. [11, арк. 58–63] та 1779 р. [12, арк. 14–14 зв.]. Джерело за 1779 р. практично не використовується в даній статті, оскільки в ньому поданий опис лише частини богослужбових книг. У всіх із вищезгаданих інвентарів подається спрощений опис книг, а в описі другої третини XVII ст. – подекуди навіть і одним словом. Хоча і не для всіх позицій, проте для значної кількості укладачі документів зазначали про

³⁹ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 41. – Л. 377 об.–378 об.

⁴⁰ Поліщук В. Замкові книги волинських урядників як джерело з історії руського регіоналізму у Великому князівстві Литовському другої третини XVI ст. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. –Книга I. Том 19. – К., 2009. – С. 80.

⁴¹ Поліщук В. Офіційні свідки – вижі Луцького замкового уряду в 1561–1567 рр. (особовий склад та службове підпорядкування) // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., Інститут історії України НАН України. – 2005. – Вип. 5. – С. 28–39.